

Рэалізацыя тэмы ўлады зямлі ў «Палескай хроніцы» Івана Мележа (на прыкладзе вобраза Васіля Дзятла)

Эпічная заглябленасць, уласцівая героям «Палескай хронікі», вельмі прыкметная ў вобразе Васіля Дзятла. Яго жыццё паказана пісьменнікам ва ўсёй складанасці і супярэчлівасці, што вынікае як з асаблівасці яго характару, так і сацыяльна-палітычных абставін. Малюючы вобраз Васіля Дзятла, аўтар псіхалагічна праўдзіва выяўляе дваістасць яго натуры як працаўніка і ўласніка. У душы героя шмат цеплыні, шчырасці, мяккасці, такі ён у сям'і, у адносінах да маці, да Ганны, якую пакахаў на ўсё жыццё, такі ў працы.

Характар Васіля Дзятла пададзены ў творы псіхалагічна глыбока, праўдзіва. Ён пэўны сацыяльны тып пераломнага перыяду вёскі. Безумоўна, мы не заўважаем крутых пераломаў у жыцці юнака, але ён мяняецца марудна, бо не так проста было адмовіцца ад таго, што здавалася вечным, надзейным. Змарудзіўся працэс росту Васіля панурасцю, замкнёнасцю, аднак лінія характару Васіля ў творы намечана. Расце ў хлопца цікавасць да грамадскіх праблем, з'яўляецца перакананасць, што за сваё шчасце трэба змагацца. Знікае нявольніцкая пакоранасць лёсу.

У вобразе Васіля вельмі прывабляе яго настойлівасць у дасягненні сваёй мэты. Ён упарты, калі ведае, што гэта выгадна яму асабіста, і смелы.

Аўтар падкрэслівае незвычайную працавітасць Васіля, які зусім не ведае стомы. Хлопец правіць гаспадарку, ды не абы як, а, калі так можна сказаць, са смакам: жывёла ў час накармлена і дагледжана, у гумне – парадак. На сенакосе Васіль таксама стараецца з усіх сіл, каб не горш за астатніх, загартаваных у працы мужчын. Гэта любоў да штодзённай працы перадалася Васілю ад бацькоў і дзядоў. Змалку загартоўваючыся ў працы, ён добра ведаў, што жыццё – не вясёлае, бесклапотнае свята, а найбольш доўгі і клопатны будзень.

Герой твора не чакае ад жыцця ніякай палёгкі і працуе да горкага поту, да здранцвення рук: «Усё мацней угравала. Пот мачыў цвёрдыя, двух колераў валасы, поўз на лоб, абпалены сонцам, засцілаў вочы, цёк на кволя, яшчэ амаль дзіцячыя грудзі, прыклейваў да спіны ўшчэнт закарэлюю сарочку. Каса станавілася ўсё цяжэйшая. Рукі наліваліся ўтомаю, балелі ў локцях і плячах, слабелі, нагам было млосна. Млосць расплывалася і па ўсім целе. Хацелася сесці. З цягам часу жаданне гэтае не толькі не адыходзіла, а ўсё мацнела. Сесці, хоць на купіну, хоць у ваду. Пасядзець трохі, адпачыць, а там можна зноў устаць, зноў ісці <...>. Але Васіль не сеў. Ён трываў. Гэта было ўжо не ў навізну – цярпець, адольваць стому, адганяць прываблівую спакусу пагуляць, паленавацца...» [4, с. 21–22],

спадзеючыся, што ўдасца падрамантаваць хату, купіць лепшага каня, адборнага зерня.

Толькі не пад сілу гэта Васілю, бо на пустой ніве нічога не родзіць, а ўраджаю нават не хапае для сябе. І таму зразумелай становіцца мара Васіля прыдбаць кавалак глушакоўскага поля каля цагельні, дзе з году ў год збіраўся добры ўраджай. Тады – Васіль упэўнены – спраўдзіцца і ўсё астатняе, бо ён ужо даўно засвоіў, што шчырая, да салёнага поту, праца на добрай зямлі – вось залог дабрабыту. А юнак хоча жыць багата, так, як Корч, а можа і яшчэ багацей. Васіль глядзіць на жыццё глыбей, ён не задумваецца, «куды падацца?», яго хвалюе больш важнае пытанне: «Калі ж ёто стане жыць так – што на душы лёгка!...» [5, с. 27].

Зямля – нібы магнітнае поле, вакол якога групуюцца да якога цягнуцца ўсе героі. І Мележ выключна глыбока, моцна, ніколькі не ўступаючы ў гэтым плане ні Я. Коласу, ні К. Чорнаму, развіваючы іхнюю традыцыю, паказаў арганічную, як бы нават стыхійную, неадольную ад самой сутнасці чалавека, сувязь селяніна з зямлёю. Зямля – аснова ягонага жыцця, ягона жыццё, радасць і гора, светлыя мары і горкія расчараванні.

Зямля для Васіля – яго жыццё, радасць і гора, светлыя мары і горкія пакуты. Зямля – ён сам. У адносінах да зямлі Васіль нагадвае Міхала з «Новай зямлі». «Усе сілы чалавека – у зямлі, – разважае Васіль. – І сіла ўся, і радасць. Няма зямлі – няма, лічы, чалавека» [3, с. 15].

Жаданне стаць заможнім гаспадаром, «набіць снапамі гумно» [1, с. 428], завесці «пяць кароў і стаеніка» [1, с. 428] перамагае. З-за зямлі і багацця Васіль з вялікім унутраным болем, але свядома і канчаткова адмаўляецца ад Ганны. Але яшчэ доўга ён будзе пакутаваць, і пякельны боль ад страты каханай увесь час будзе нагадваць яго сабе.

Васіль ідзе да свайго поля – як на сустрэчу з каханай, і вось што з ім адбываецца, вось што ён адчувае:

«Было клопатна і хораша, калі ўбачыў сваю паласу: яна ўся зелянела; кволыя сцяблінкі, калі стаяў перад паласою, зварушыліся – нібы віталі яго, радаваліся яму. Ён, шаптаючы лапцямі па чэзлай траве, пайшоў мяжою ўздоўж паласы з цікавасцю, трывогай і радасцю ўзіраючыся ў рунь. Не, зямля гэта і цяпер не падманула... рунь была ўсюды дружная, моцная; ні аднаго зярняці, пэўна, не прапала. «Ёто – расце! – свяцілася ў ім звыкла, з асцярожнасцю, каб не ўракнуць, стрымаўся: – Як бог дасць снегу ды марозу і вясну добрую, дак уродзіць нешта! Будзе жыто! Толькі б бог даў снегу, ды вясну, ды лето добрае! Штоб не вымерзло, не вымакло, не высахло, не дай божа! – як бы памаліўся ён» [1, с. 420–421].

«Высокая мастакоўская праўда ў тым, як адлюстроўваюцца вечныя пытанні сялянскага жыцця, тэмы зямлі і ўжо з ёй звязанай волі, незалежнасці. Увогуле, зямля – пафас унутранага жыцця куранёўцаў, усіх герояў мележаўскай хронікі. Яна, зямля, – эпіцэнтр, вакол якога адбываюцца ўсе падзеі псіхалагічнага жыцця. Пісьменнік паказвае два бакі любові да зямлі. Вялікая сіла селяніна, калі ён думае пра зямлю-карміцельку, крыніцу жыцця. Без такой любові, відаць, нельга адчуваць сябе гаспадаром, сапраўдным хлебаробам. Разам з тым аўтар «Палескай хронікі», распавядаючы пра выключную працавітасць Васіля Дзятла на зямлі, пра бойкі за зямельныя надзелы з Глушакамі, гаворыць, што менавіта бязмежная любасць, жаданне сцвердзіць сябе праз гаспадарскую заможнасць прыводзяць да страты не менш дарагога пачуцця – кахання да Ганны. Кажы: «Учапіцца нагамі ў зямлю – і не пушчаць!... У міліцыю возьмуць – няхай бяруць! Усё адно, як забяруць зямлю ету – не жыць...» [5, с. 27].

Вырашальным выпрабаваннем на шляху хлопца звівілася сутычка з Карчом, пазней – Башлыковым, выканаўцамі яго волі ў час неабгрунтаванага раскулачвання Міканорам і Дубадзелам.

Васілю патрэбна надзейнае месца на роднай зямлі, сярод сваіх людзей. Гэта таксама неабходная ўмова паўнацэннага жыцця. Яго хвалюе праблема: «Калі ж ето стане жыць так – што на душы легко!...» [7, с. 12]. Герой шукае надзейнага грунту.

Усёй сваёй сялянскай думкай ён звязаны з зямлёй надзвычай балюча, пакутліва рэагуе на «вялікі гералом», успрымае яго як страшную бяду. З-за магчымасці набыць казалак добрай зямлі Васіль адмаўляецца ад Ганны, «усё жыццё сваё спаганіў». А цяпер адбіраюць у яго поле, аплочанае такой вялікай цаной. Перажыць гэта надзвычай складана. Таму і хвалюецца ён, ідзе ранішнім прыцемкам да сваёй палоскі ля цагельні: «як к хвораму каню, як к дарагой, у бядзе, істоце, – каб – як ні балюча – у апошні раз зірнуць, справіць неадменны, сардэчны абавязак. Разам пабалець душою» [10, с. 236–238].

Калі ў вёсцы пачаў стварацца калгас, ён упарта супраціўляецца. Улада зямлі, прыватнасць уласнасці не дазваляе Васілю зразумець, што адбываецца ў жыцці. У гэтым па сутнасці прычына яго драмы асабістага характару. У яго склалася свае ўяўленне пра шчасце. Аўтарытэт новага, на яго думку, грунтуецца на матэрыяльным дабрабыце – гэта яго палітыка. Аддаць у агульнае карыстанне свайго каня, карову, не дыхаць паветрам стойла, якое яму здаецца прыемнейшым за ўсе пахі на зямлі – гэта не для Васіля. Ён хоча быць упэўнены, што яго жывёла дагледжана, ён, нарэшце, хоча адчуваць, што гэта толькі яго і больш нічыё. Гэта

не сквапнасць Васіля, а нармальная псіхалогія ўласніка, сапраўднага гаспадара. Другая справа, што ісці не ў нагу з усімі, хай сабе ўсе астатнія ідуць няправільна, – вельмі складана. Так сталася і з Васілём.

Аднак, самая галоўная прычына таго, што Васіль у канцы твора адчувае сябе няшчасным – яго разрыў з каханай дзяўчынай. Усё астатняе, да чаго хлопец імкнуўся: добрая зямля, трывалая гаспадарка, новая хата, – у яго ёсць. Няма толькі шчасця. Яно адышло ад Васіля разам з Ганнай. Хто вінаваты ў тым, што дарогі іх разышліся, сказаць цяжка. Так склаліся абставіны. Бо каханне не пакідала ні аднаго, ні другога ні на хвіліну. Здавалася, яны створаны толькі адзін для аднаго. Аж, не...

Лепшую зямлю, што ў Васіля каля цагельні, павінны адвесці пад калгас. Ён не спіць, ідзе ў поле: «Цагельня. А от і паласа яго. Поцёмку, не бачачы, Васіль пазнаў бы яе сярод тысячы іншых. Поцёмку рунь ледзь была відна, але ён бачыў яе. Ён акінуў яе позіркам; тую, што не відна была вачам, ён бачыў памяццю. Ён бачыў усю. Ён чуў, як яго напаўняе звыклая, ды басная цеплыня. У гэтай цеплыні была памяць пра тое, як ішоў за плугам, як сеяў, як радавала яна ўжо не адзін год» [13, с. 50].

Адсюль выключны драматызм сцэны, калі забіраюць у Васіля гэту зямлю: «На пакляваным Міканоравым твары была... пагардлівая ўпэўненасць. Нібы выхваляўся сваёю сілай. Нібы здэкаваўся з яго бяды.

– Зямля – народная, – прамовіў Міканор. У голасе яго пачулася зноў помслівая злараднасць.

– Мая!!!

Васіль аж задрыкаў. Ад крыку, ад упартасці. Ён чуў, што сіла такі на Міканоравым баку, што надзеі ў яго, Васіля, амаль ніякай, што, мабыць, не даб'ецца нічога. Але гэта цяпер не толькі не кволіла, а дзіўна ўздымала адвагу. Зямля, якую ён любіў і раней, цяпер была яму даражэй, як калі-небудзь. Даражэй за ўсё, за сябе самога. Даражэй асабліва таму, што ён чуў – от-от яна сыдзе з-пад яго ног. Ужо сыходзіць. Ён цяпер гатоў быў для яе на ўсё. Не здольны ўжо разважаць, ён, як стаяў, упяўся лапцямі ў разору, закрычаў:

– Не пушчу!!!

Яны стаялі твар у твар... Адзін...быў спакойны, зняважліва-ўпэўнены, другі – распачны, ашалелы ад бяды, ад бяссільнасці» [4, с. 570].

Пройдзе час. Калгас зямлю гэтую забярэ. У сутычцы з Міканорам, прадстаўніком беднага сялянства, які безаглядна прымае ўсё новае і бяздумна імкнецца правесці ў жыццё, Васіль пераможаны. Пераможаны фізічна, сацыяльна,

надламаны маральна. Ён страціў каханне, згубіў зямлю, якая была ягонай заповітнай марай, сэнсам і мэтай існавання. І якім павінен быў быць унутраны надлом, каб Васіль, які раней адчуваў зямлю, як жывую, самую для яго дарагую істоту, паэтызаваў яе, раптам губляе ўсякую павагу да яе. Ён «важка пайшоў цераз паласу ад людзей.

Ішоў, горбячы плечы, угнуўшы галаву. Лапці ўязджалі ў пульхную раллю, тапталі, нявечылі сцябліны руні» [6, с. 113].

Адае ён зямлю з боем, спрабуючы даказаць сваё права на яе. Страта лепшага кавалка зямлі крыху астудзіла ў Васіля скаванасць, вярнула разважлівасць. Ён нават папракае сябе за чэрствасць і абыякавасць. Успамінае Ганну: «Кінуў адну ў бядзе, усе за гэтай зямлі» [11, с. 49]. Ганна нібы клікала яго, і зноў здавалася, вось-вось Васіль разарве ўсё, што абхваціла яго, але ў душы Васіля яшчэ моцная другая страсць – уласная зямля. Для яго страціць Ганну не азначае страціць усё на свеце, таму і вагаецца Васіль, не ведаючы, як прымірыць у сваёй душы гэтыя два моцныя пачуцці.

Гэта сацыяльны драматычны канфлікт часу. Але і з вышыні сённяшніх дзён, у гістарычнай перспектыве мала было яшчэ паказаць і сцвердзіць сацыяльную непазбежнасць і заканамернасць падзей выключнага грамадскага значэння. Усебаковы аналіз рэчаіснасці, глыбокае яе чалавечае асэнсаванне вылучылі перад пісьменнікам на першы план гуманістычны аспект, гуманістычны сэнс грандыёзнага пералому. Ва ўсіх перыпетыях гісторыі, у яе немінучым поступе пісьменнік бачыць перш за ўсё чалавека. Паказваючы гістарычную непазбежнасць падзей, выяўляючы іх грамадскую патрэбу, І. Мележ разам з тым асноўную ўвагу скіроўвае на чалавечы лёс. Ён глыбока разумее боль, пакуты, адчай і распач чалавека-сялянінна, у якога з зямлёю звязана ўсё, які без зямлі не бачыць сэнсу і мэты ў жыцці. Шмат у чым сімпатыі пісьменніка на баку Васіля Дзятла.

У незаключаным рамане «Праўда вясны» І. Мележ меў намер паказаць неабгрунтаванае раскулачванне і высылку Васіля, Нібыта-Ігната, Пракопа. У канец рамана пісьменнік ставіў эпізод пасля перажытай навальніцы. У 1933 г. Васіль стаў калгаснікам, ён арэ ўжо «ўсіхнюю» зямлю: «Толькі б тут, хоць што. От яна, Карчова паласа. Ні Ганны, ні зямлі. “Дурань”. Та, пэўне, трэба. І трэба жыць, як е, як доля наканавала. Жыць» [4, с. 576].

З гэтага відаць, што змаганне ўпартага Дзятла за зямлю закончылася, ён пачынае прыстасоўвацца да новых, калгасных парадкаў.

Сцэна вялікага абагульнення, сімвалічнага зместу і напаўнення. Так парушалася спрадвечная святасць у адносінах да зямлі. Зямля як крыніца

маральнай устойлівасці селяніна (чалавека наогул), як крыніца паэзіі, мовы, парывае з ім свае непасрэдныя, дзесьці нават інтымныя сувязі. У гэтым (і не толькі) драматызм таго, што прынеслі калгасы. Драматызм, які і сёння адчуваецца не менш, чым адчуваўся тады. Іван Мележ, можа, як ніхто, выявіў гэта, глыбока даследаваў і паказаў.

«Палеская хроніка» адлюстроўвае трагічныя старонкі жыцця беларускага сялянства ў часы вялікага пералому. Нацыянальная эпапея аб усталяванні новага жыцця на Палессі, па словах А. Адамовіча, далучаецца «да ўсяго самага вяршыннага, што ёсць у сусветным мастацтве» [1, с. 436].

Самыя сацыяльна насычаныя і завостраныя сцэны перадзелу зямлі, сутычак з-за зямлі ў час перадзелу і ў час, калі лепшую зямлю адзодзяць пад калгас, успрымаюцца не толькі ў сваёй агульнанароднай ці класовай сутнасці, але і ў канкрэтным чалавечым пераламленні. Тут асабліва моцна выяўляецца сацыяльны змест вобраза Васіля, ды і не толькі сацыяльны, а ўся яго ўнутраная, як бы біялагічная, перададзеная ад дзядоў і бацькоў пачытаюцца цяга і любоў да зямлі. У гэтай вялікай любові перш за ўсё не асуджэнне Васіля – аднаасобніка, уласніка, а захапленне вялікай прагай зямлі, яе паэтычнае адухаўленне. Зямля – яго жыццё, сэнс існавання.

«У зямлі, у адносінах Васіля да зямлі ў найбольшай ступені засяроджана глыбіннае гуманістычнае гучанне твора, яго сучасная ідэйная напоўненасць. Гісторыя набыцця Васілём зямлі і страты яе – гісторыя больш паэтычная, больш драматычная, чым гісторыя яго ўзаемаадносін з Ганнай. Іменна тут, у гэтай гісторыі, асабліва праявілася майстэрства І. Мележа ў стварэнні характараў, у іх драматызацыі, высокай сацыяльнай і псіхалагічнай канцэнтрацыі» [1, с. 438].

На нашу думку, у «Палескай хроніцы» Івана Мележа Васіль застаўся найперш не ўласнікам, а чалавекам, які звязаны з зямлёй малаком маці, памяццю продкаў, усім сваім жыццём. Менавіта праз вобраз Васіля ды і іншых герояў хронікі (Глушакі, Чарнушкі, Хоня, Міканор і яго сям'я і г.д.) пісьменнік паказвае працэс калектывізацыі знутры, як яна адбілася на лёсе беднага вяскоўца, на адносінах яго да зямлі, да працы, да людзей.

Літаратура

1. Адамовіч, А. Вяртанне наперад / А. Адамовіч // Здалек і з блізка. – Мінск, 1976. – С. 358–438.
2. Бугаёў, Д. Спавядальнае слова. Радасць і боль мастака (роздум пра Івана Мележа) / Д. Бугаёў. – Мінск : Маст. літ., 2001.

3. Навуменка, І.Я. Іван Мележ / І.Я. Навуменка // Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя : у 4 т. / навук рэд. У.В. Гніламедаў [і інш.] / Нац. акад. навук Беларусі, Аддз-не гуманітар. навук і мастацтваў, Ін-т літ. імя Я. Купалы. – Мінск : Беларус. навука, 1999–2003. – Т. 3 : 1942–1965. – Мінск, 2001. – С. 574–595.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ